

Nationale Identiteit en Internationaliteit

Hoe kunst en politiek elkaar ondersteunen.

Scriptie || Kunst, Beleid en Management || Taal- en Cultuurstudies || Blok 4, 2012 || Inke Van Loocke || 3539261 || Docent: Toine Minnaert || Universiteit Utrecht

Inleiding	3
1. Nationale identiteit	5
1.1. Constructie van het begrip.....	5
1.2 Nationale identiteit binnen het huidige politieke discours	6
1.3. Nationale identiteit binnen de hedendaagse kunst	12
2. Biënnale van Venetië	13
2.1. Geschiedenis.....	13
2.2 Huidige positie Biënnale	14
3. Nederland op de Biënnale.....	16
3.1. Nederlands internationaal cultuurbeleid & de Biënnale	16
3.2. De Nederlandse inzendingen	17
4. Conclusie.....	22
Bibliografie.....	24

Inleiding

'Every form of art has a political dimension'¹

- Chantall Mouffe –

Deze scriptie is geschreven binnen het thema *'Nationale identiteit binnen Nederlands internationaal cultuurbeleid'*. Nationale identiteit is sinds 2001 een steeds belangrijker thema geworden binnen de Nederlandse politiek. Paul Scheffer opende de discussie in 2001 middels het artikel *'Het multiculturele drama'* dat het debat rond migratie, integratie en sociaal-maatschappelijke problemen tussen het 'allochtone' en 'autochtone' op scherp stelde.² Wat is de nationale identiteit van Nederland? en hoe kan deze identiteit ingezet worden om de problemen rondom integratie te kunnen verbeteren? Dat zijn vragen die vanaf dat moment speelden. Ook zijn globalisering en het belang van een sterke internationale positie belangrijke factoren.

Kunst heeft van nature zowel een nationale als internationale dimensie, omdat kunstenaars reflecteren op wat zij om zich heen zien. In het debat rondom nationale identiteit speelt kunst dan ook een grote rol. In deze scriptie wil ik de dimensie tussen kunst en politiek onderzoeken. De nadruk zal sterk liggen rondom het internationale cultuurbeleid waarin kunst een instrumentarium is voor artistieke, politieke en economische doeleinden. Een van die instrumenten is de Biënnale van Venetië (hierna de Biënnale genoemd). Deze internationale kunstmanifestatie is van oudsher door zijn nationale presentatievorm een ideaal podium voor een natie om 'zijn' kunst en nationale identiteit te presenteren. Om de dimensie nationale identiteit- politiek- kunst te onderzoeken ben ik tot de volgende onderzoeksvraag gekomen: *'Op welke manier komt de Nederlandse nationale identiteit tot uiting op de Biënnale van Venetië?'*

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zal ik een wetenschappelijk kader formuleren, waarin de constructie van het begrip identiteit wordt besproken. Ook zal ik het politieke discours bespreken rondom het thema 'nationale identiteit'. Daarnaast zal ik weergeven hoe vanuit de culturele instanties, kunstvakbladen en kunstcritici gekeken wordt naar dit thema.

Om de hoofdvraag te ondersteunen ga ik uit van de volgende deelvragen: *Wat is een nationale identiteit? Hoe wordt de nationale identiteit gerepresenteerd in beleid en de kunstwereld?* en *Welke rol speelt de Biënnale van Venetië hierin?*

In het eerste hoofdstuk *Nationale identiteit* zal ik onder andere aan de hand van de theorieën van Stuart Hall en Chantall Mouffe onderzoeken wat een identiteit is, hoe een

---

¹ (Mouffe, Deutsche, et al. 2001)

² (Scheffer 2000)

collectieve identiteit ontstaat en hoe een nationale identiteit gevormd wordt. Ik beschrijf hoe dit begrip wordt gebruikt binnen het (Nederlandse) politieke discours en de hedendaagse kunst. In het tweede hoofdstuk *Biennale van Venetië* zet ik de geschiedenis van deze kunstmanifestatie uiteen en beschrijf ik de huidige positie van de Biennale. In het derde hoofdstuk *Nederland op de Biennale* onderzoek ik het Nederlandse internationale cultuurbeleid aan de hand van beleidstukken van de overheid, het Mondriaan Fonds (verantwoordelijk voor de Nederlandse inzending op de Biennale) en de Raad voor Cultuur. Door de Nederlandse inzendingen op de Biennale van 2007, 2009 en 2011 tegen het licht van deze beleidstukken en het begrip nationale identiteit te houden probeer ik antwoord te geven op de onderzoeksvraag:

'Op welke manier komt de Nederlandse nationale identiteit tot uiting op de Biennale van Venetië?'

1. Nationale identiteit

1.1. Constructie van het begrip

Identiteit is een begrip die nadere definiëring behoeft. Het is een begrip dat niet statisch is; de betekenis is afhankelijk vanuit welke positie het benaderd wordt. We construeren onze identiteit aan de hand van de betekenis die wij toekennen aan dingen in onze omgeving. Alle factoren om ons heen worden op een bepaalde manier gerepresenteerd via taal, beeld en verhalen. Hier geven wij betekenis aan door er een bepaalde waarde aan te hechten.³ Dit is een constant en veranderlijk proces, dat op collectief en individueel niveau plaatsvindt. Die betekenissen vinden hun weg in het dagelijkse leven, het bepaalt de conventies waarmee een samenleving wordt geordend en normen en waarden die bepalen hoe de sociale omgang vorm heeft. Het is volgens Hall een talig proces. Behoor je tot dezelfde cultuur moet je in staat zijn om concepten en beelden die een wereldbeeld vormen te kunnen delen. Talig is in deze geen letterlijk begrip; het is de manier waarmee leden van dezelfde culturele groep op een redelijk gelijkwaardige manier de representaties ordenen (zoals bepaalde tonen als muziek aanmerken).⁴ De beelden die zijn geworteld en worden gerepresenteerd in het discours binnen een cultuur waartoe men behoort

bepalen dus voor een groot deel onze identiteit. Deze identiteit is dus sterk afhankelijk van (en veranderlijk door) het heersende discours en historische ontwikkelingen. Hall stelt vast dat identiteit niet zozeer gaat om wie we zijn, of waar we vandaan komen, maar meer hoe we gerepresenteerd zijn, of hoe we onszelf (gaan) representeren.⁵

De nationale identiteit is dan ook afhankelijk van de representatie van cultuur binnen een natie. Men kan zich dus identificeren met de gemeenschappelijke beelden die tot de nationale geschiedenis, literatuur, muziek en andere talige culturele representaties behoren. Het verbonden voelen met een natie, de representatie van een nationale identiteit en het belang daarvan staan al sinds de Tweede Wereldoorlog ter discussie. Globalisering en hervormingen van nationale systemen (met name de opkomst van het liberalisme) werkten individualisme in de hand. Het is daarom interessant om te kijken naar de huidige stand van zaken op het gebied van nationale identiteit. Wat is de politieke functie van een nationale identiteit en welke rol speelt kunst en cultuur hier in?

---

³ (Hall 1997) p. 4

⁴ Ibidem, 4

---

⁵ (Hall 1996) p. 4

1.2 Nationale identiteit binnen het

huidige politieke discours

In haar boek *'On the Political'* pleit Chantal Mouffe voor een andere manier van denken binnen het huidige democratische politieke model en legt zij de uitdagingen van een democratisch bestel bloot.

Binnen het liberalisme is een rationalistische en individualistische benadering gebruikelijk, maar hiermee sluit zij de natuur van collectieve identiteiten uit, aldus Mouffe.⁶ Het liberalisme erkent het bestaan van een pluriforme samenleving, maar gaat er vanuit dat als we alle verschillende denkbeelden bij elkaar voegen er een harmonieus geheel ontstaat.

Carl Schmitt stelt dat een wezenlijk onderdeel van de politiek de vriend/ vijand oppositie is. Het 'wij' staat tegenover 'zij'. Tot een consensus komen is dus alleen mogelijk door uitsluiting, niet door een rationalistische benadering. Het is niet mogelijk alles in te sluiten (11). Hierin ligt wel het gevaar besloten van angst voor 'de ander' en het risico op doorslaan naar de negatieve eigenschappen van nationalisme. Het liberalisme, met zijn individualistische en rationalistische kenmerken kan dus niet meekomen met de antagonistische kenmerken die binnen het politieke systeem heersen. Door de focus op consensus zijn er geen speerpunten op kwesties waarmee iemand zich duidelijk kan identificeren. Dit

---

⁶ (Mouffe, 2005) p. 10

is echter wel nodig om je verbonden te kunnen voelen met een collectieve identiteit; personen worden op die wijze (politek) gemobiliseerd en kunnen hun ideeën spiegelen en ervaringen beter begrijpen aldus Mouffe.⁷ Het politieke discours kan in deze collectieve identificatie een grote rol spelen, zoals verder in deze paragraaf ook wat betreft de Nederlandse politiek zal blijken.

Je zou dus kunnen zeggen dat een nationale identiteit wordt gevormd door representaties van culturele betekenissen, het politieke systeem van tegenstellingen (een identiteit wordt ook gevormd door het afzetten tegen 'de ander') en de politiek zelf, die middels onderwijs en beleidvorming de nationale identiteit inzet om een gemeenschapsgevoel te creëren en de dreiging van de 'vijand' of 'de ander' binnen de samenleving buitenspel te zetten. Maar welke rol speelt de Nederlandse nationale identiteit in het huidige politieke discours?

In 2000 publiceerde Paul Scheffer 'het multiculturele drama' in het NRC. Hierin stelt hij dat het negeren van de achterstand van hele generaties allochtonen de 'maatschappelijke vrede ernstig bedreigt'.⁸ Nederland heeft na de grote migrantenstroom in de jaren '60 geen

---

⁷ Ibidem, 25

⁸ Paul Scheffer, *Het Multiculturele Drama*, 2000, <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Multicultureel/scheffer.html> (geopend Juni 10, 2012).

specifiek beleid gevoerd op het nieuwe multiculturalisme binnen de samenleving. Scheffer ziet hierin een grote misser. Door het op zijn beloop te laten is er een grote kloof ontstaan tussen allochtonen en autochtonen. Scheffer: *De levensbeschouwelijke verdeeldheid betrof een gemeenschappelijke geschiedenis, werd in toom gehouden door een algemeen aanvaarde grondwet en kon worden uitgevochten in een en dezelfde taal.* 'In de huidige samenleving is dit niet meer mogelijk, omdat het zo'n pluriforme entiteit is. Toch werd er niets mee gedaan binnen de politiek. het artikel ontketende een grote politieke en maatschappelijke discussie over multiculturalisme en nationale identiteit. Dit debat wordt op minutieuze wijze weergegeven in het boek *In Debat over Nederland*, door Fleur Seegers. De oppositie westerse cultuur (ofwel de Nederlandse) en de niet- westerse cultuur voert binnen het debat de boventoon: *'Het nieuwe discours benadrukt het positieve van de Nederlandse samenleving en vaak ook het negatieve of het inferieure van met name niet- westerse culturen.'*⁹ Zij concludeert dat in de nieuwe Wet Inburgering Buitenland (2004) de nadruk ligt op het feit dat immigranten zich de Nederlandse cultuur eigen moeten maken. In haar analyse van het debat komt naar voren dat de meest besproken pijlers van de Nederlandse cultuur openheid, tolerantie en gelijkheid van man en vrouw.¹⁰

---

⁹ (Seegers, 2007) p. 52

¹⁰ Ibidem, 44

In de wet en in het reguliere Inburgeringbeleid ligt een grote nadruk op de verschillen tussen de Nederlandse en andere culturen. Het 'wij' 'zij' denken is diep doorgedrongen in het debat en in beleid. Seegers merkt op dat in het debat de suggestie wordt gewekt dat alle autochtone Nederlanders de 'typisch' Nederlandse normen en waarden onderschrijven en dat hen dit tot een groep maakt. Hier kan een goede koppeling met Mouffe gemaakt worden. De regering lijkt door het discours te laten domineren rondom 'de Nederlandse cultuur' een collectieve identiteit te willen bewerkstelligen. Dit wordt bevestigd door Seegers: *'Aanpassing aan 'de' nationale identiteit krijgt een centralere plek in het integratiebeleid.'*¹¹ De nationale identiteit wordt dus ingezet als middel om eenheid te verkrijgen, maar dat vereist wel een volledige aanpassing aan de 'typische' Nederlandse culturele normen en waarden. Ook vergt de aanpassing een gedegen kennis van de Nederlandse geschiedenis, taal en cultuur. Het canon, nog steeds een veel bediscussieerd onderwerp, wordt door sommigen gezien als instrument om identiteitsbesef bij te brengen.¹² Binnen de Nederlandse politieke discussie is een verschuiving waar te nemen van liberale politiek (zoals beschreven door Mouffe) gericht op rationalisme en individualisme naar het blootleggen van de antagonistische kenmerken. Door het creëren van eenheid

---

¹¹ Ibidem, 53

¹² Ibidem, 53

door 'de Nederlandse nationale identiteit' weer glans te geven en de nadruk te leggen op aanpassing aan de Nederlandse cultuur probeert de overheid de sociale cohesie weer te herstellen.

In het politieke discours wordt gesproken over 'de Nederlandse cultuur', 'de Nederlandse normen en waarden' en 'de Nederlandse gebruiken'. Maar deze worden in de beleidstukken nergens specifiek benoemd, behalve in grote lijnen zoals de nationale geschiedenis. In het boek *Discovering the Dutch* wordt door verschillende Nederlandse en buitenlandse academici een beeld geschetst van Nederland en de nationale identiteit. Allereerst schetsen de schrijvers een beeld van emotieve kenmerken, zoals eten, het oranjegevoel of gezelligheid. Maar dit ligt niet in de essentie van de Nederlandse nationale identiteit.¹³ De Nederlandse nationale identiteit is niet statisch, maar het resultaat van een continue proces van identificatie, exploratie en onderhandeling. Het boek schetst een beeld van Nederland als tolerant, open- minded (al in de Gouden Eeuw werden in Nederland boeken uitgegeven en geschreven die elders taboe waren), internationaal georiënteerd, multicultureel, welvarend, altijd opzoek naar consensus, Calvinistisch en altijd in gevecht met water.¹⁴

1.2.1. Nationale identiteit binnen cultuurbeleid

Binnen het kader van dit onderzoek is het relevant om naar de beleidstukken van de ministeries van OC&W en Buitenlandse Zaken en de Raad voor Cultuur vanaf 2005 te kijken. Het is hierbij belangrijk om te kijken waar de nadruk op ligt in de beleidstukken. Ligt dat in innovatie, kennis, educatie, representatie van een natie of op een ander vlak? Aan welke internationale culturele belangen hecht de politiek waarde?

In de cultuurnota over de beleidsperiode 2005- 2008, waarin het internationale cultuurbeleid kort aan bod komt, wordt gesteld dat internationale oriëntatie vanzelfsprekend is, omdat kunst geen grenzen kent.¹⁵ Nederland wordt aangemerkt als een speler die kwalitatief hoog werk levert en zijn positie als innovatief land moet bevestigen in het internationale veld. Nationale identiteit binnen internationaal beleid wordt niet genoemd, maar in de inleiding wordt kort het begrip besproken; *De culturele factor is als het ware het DNA van de Nederlandse samenleving. Een onmiskenbaar Nederlands patroon dat in vrijwel elk compartiment van onze samenleving sporen achterlaat.*¹⁶ In deze context is het begrip meer te begrijpen als een legitimering van cultuurbeleid in het algemeen, omdat identiteit

¹³ (Verheul en Besamusca 2010) p. 12

¹⁴ Ibidem, 11-12

¹⁵ „Cultuurnota 2005- 2008. Meer dan de Som.,”

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (Den Haag, 2004).p. 19

¹⁶ Ibidem, p. 4.

alomtegenwoordig is.

De beleidsbrief *Meer dan de Som* gaat specifiek in op de Nederlandse nationale identiteit. In de paragraaf *Culturele diversiteit en integratie* wordt ingegaan op het politieke debat en de gevolgen daarvan op het cultuurbeleid. Op het vlak van diversiteit wordt gesteld dat kunst een belangrijke bijdrage kan bieden aan maatschappelijke ontwikkelingen. *‘Voor ons nationale en dus ook ons internationale culturele karakter is die interculturele wisselwerking een niet weg te denken gegeven: kennis nemen van elkaars culturele praktijken, wederzijds respect voor elkaars creativiteit. Deze culturele diversiteit (...) is eigen aan onze culturele ontwikkeling’.*¹⁷ Naast diversiteit is er een ander belangrijk thema: integratie. Toenmalig staatssecretaris Van der Laan: *‘Het cultureel erfgoed, dat de materiële neerslag vormt van de gedeelde taal, cultuur en geschiedenis van de Nederlandse samenleving, speelt daarbij een belangrijke rol. Kennis van ons erfgoed draagt bij aan het cultureel zelfbewustzijn dat onmisbaar is (...) voor een stevige positie van de Nederlandse cultuur in internationale context’.*¹⁸

Het kamerstuk *‘KOERS KIEZEN Meer samenhang in het internationaal cultuurbeleid’*, over de beleidsperiode 2005-2008, verwoordt de visie van de toenmalig staatssecretarissen van OC&W en Buitenlandse Zaken op het internationale

cultuurbeleid. Expliciet komt het begrip ‘nationale identiteit’ niet aan bod, impliciet komen er weldegelijk Nederlandse typeringen naar boven. Deze vallen samen met het toenmalige politieke debat omtrent multiculturalisme en het belang van kennis van de Nederlandse cultuur voor niet-Westerse allochtonen. Waar het politieke debat zich concentreert op een negatief ‘wij’ ‘zij’ denken en aandringt op het uitdragen van de ‘Nederlandse identiteit’ om te onderwijzen en integratie te bevorderen, willen de auteurs van *Koers Kiezen* de nadruk leggen op de dialoog.¹⁹ Cultuur moet een bijdrage leveren aan het behoud en herstel van de Nederlandse maatschappij. Wederom wordt Nederland, net als in eerdere beleidstukken, gekenmerkt als vrijhaven.²⁰

Ten slotte zijn de beleidsjaren 2009 – 2012 binnen dit onderzoek relevant. De Raad voor Cultuur onderstreept het belang van internationaal cultuurbeleid nadrukkelijk in hun advies op de strategische keuzes in het beleid. *‘In een context van toenemende globalisering enerzijds en daarmee samenhangende vraagstukken van identiteit anderzijds is internationaal cultuurbeleid dat zowel krachtig inzet op presentie van Nederlandse kunst en cultuur in het buitenland als op prestatie van buitenlandse kunst in*

¹⁷ M.C. van der Laan, „Meer dan de Som. Beleidsbrief cultuur 2004- 2007.“, Ministerie van OC&W (Den Haag, 2003). p.15

¹⁸ Ibidem, 15

¹⁹ A. Nicolai en M.C. van der Laan, *Koers Kiezen. Meer Samenhang in het Internationale Cultuurbeleid*, Ministerie van OC&W en Buitenlandse Zaken (Den Haag: Sdu Uitgevers, 2006).p.7

²⁰ Ibidem, 3

*Nederland een noodzaak.*²¹ Als belangrijke ontwikkelingen noemen Swaab en Weeda globalisering, migratie en 'Europa'. Thema's waar ook de nadruk op ligt binnen het politieke discours. Het inzetten van internationaal cultuurbeleid als versterking van de Nederlandse nationale identiteit naar het buitenland toe wordt in de tot nog toe behandelde beleidstukken voor het eerst genoemd.²² De auteurs noemen het vernieuwende, onconventionele karakter van Nederlandse kunstuitingen een specifiek kenmerk van de culturele identiteit.²³

In 2007 brengt de Raad voor Cultuur een algemeen advies uit over het cultuurbeleid, getiteld: *Innoveren, participeren!* Zij vertrekt vanuit 'cultureel burgerschap' omdat cultuur steeds meer van belang is voor het functioneren van de samenleving. *'Burgerschap en maatschappelijke participatie zijn in een tijdperk van migratie, globalisering en heterogenisering van de samenleving sterk onder druk komen te staan.'*²⁴ Dit werkt individualisme en onbegrip in de hand. *'Deze naar binnen gerichte houding staat bovendien haaks op een vaderlandse traditie van kosmopolitisme, ondernemerschap, tolerantie, democratie, vrijheid en*

---

²¹ Els Swaab en Kees Weeda, „Brief: Strategische keuzes internationaal cultuurbeleid,” Raad voor Cultuur (Den Haag, 2008). p.1

²² Ibidem, 4

²³ Ibidem, 6

²⁴ Els Swaab en Kees Weeda, „Innoveren, participeren! Advies Agenda Cultuurbeleid en Culturele Basisinfrastructuur,” Raad voor Cultuur (Den Haag, 2007). p.4

*innovatie.*²⁵ Cultuurbeleid heeft vooral de taak voorwaarden te scheppen voor het in staat stellen van de burger om te reageren op allerhande ontwikkelingen binnen de samenleving. De raad ziet erfgoed en kunst als bron voor 'onderlinge binding en zingeving'²⁶ Het fungeert als een referentiekader en schept een identiteit. Kunst wordt hierin dus een zeer grote factor binnen de nationale identiteit. De raad stelt dat museum collecties, archieven en bibliotheken een groot deel van ons collectieve geheugen is. Zij erkent dat 'de' nationale identiteit niet bestaat, maar ziet het levend houden van de geschiedenis als 'de verdere uitbouw van een duurzame, mooie, veilige en spannende leefomgeving.'

Het identiteitsvraagstuk richt zich meer op kansen binnen het cultuurbeleid, kunst en cultuur zijn een natuurlijk onderdeel een identiteit. De inhoud of uitingen van kunst hoeft niet per se typisch Nederlandse kenmerken te bevatten. Wel legt de Raad een probleem voor: culturele diversiteit is lang, en ook binnen het huidige internationale cultuurbeleid, onbesproken gebleven. 'De kunstenaar' wordt door Swaab en Weeda beschreven als een bijna ongreepbare entiteit: een persoon die zonder landsgrenzen opereert met een 'meervoudig cultureel besef'.²⁸ Dit resulteert in het feit

---

²⁵ Ibidem, 11

²⁶ Ibidem, 12

²⁷ Ibidem, 32

²⁸ Els Swaab en Kees Weeda, „Innoveren, participeren! Advies Agenda Cultuurbeleid en Culturele Basisinfrastructuur,” Raad voor Cultuur (Den Haag, 2007) p. 84

dat de kunstenaar een internationaal publiek aanspreekt dat niet op nationaliteit te onderscheiden is. Het internationale cultuurbeleid kan ontwikkelingen stimuleren die de Nederlandse kunst ondersteunt in de internationale markt en debat. Het internationale debat kan weer van betekenis zijn voor het Nederlandse publiek, dat uit een grote culturele diversiteit bestaat.²⁹

De brief 'Grenzeloze Kunst' over internationaal cultuurbeleid in de periode 2009- 2012 legt de nadruk op cultuur als motor voor de menselijke ontwikkeling.³⁰ Binnen het thema van dit onderzoek zijn de uitgangspunten 'verrijking en inspiratie van de Nederlandse cultuur' en 'culturele diplomatie' het meest relevant. Uitwisseling, intrinsieke waarde van cultuur, hoogstaande kwaliteit en wederzijds begrip zijn kernwoorden bij het eerste uitgangspunt. Voor het eerst wordt het begrip 'culturele diplomatie' sterk naar voren gebracht. *'Cultuur opent deuren in de buitenlandse politiek en kan discussie en maatschappelijke veranderingen op gang brengen, thuis en in het buitenland. Dit is een vorm van culturele diplomatie'*.³¹ De nadruk ligt nergens in de brief op het representeren van 'de' Nederlandse cultuur. Kunst is meer een economisch en politiek middel als het om gebruik door de overheid gaat.

Daarnaast wordt de Nederlandse kunst in internationale context als onafhankelijk en vooruitstrevend aangemerkt door diezelfde overheid. Inhoudelijk wordt niet over de kunst gesproken, het hoeft niet aan esthetische of maatschappelijk verantwoorde eisen te voldoen. De auteurs onderzoeken net als in de andere besproken beleidstukken meer hoe ze de kunst, in hun huidige vorm, kunnen inzetten op economisch en politiek vlak.

Kunst lijkt de Nederlandse identiteit te zijn binnen het cultuurbeleid. Emotieve kenmerken worden niet genoemd. De Nederlandse identiteit lijkt vooral ingezet te worden voor binnenlands doeleinden. Buiten de landsgrenzen blijft kunst een autonoom gegeven en worden enkel globale kenmerken als vrijhaven, openheid, tolerantie en vooruitstrevendheid ingezet voor 'cultural diplomacy' en economische betrekkingen. De Nederlandse nationale identiteit zoals besproken in het politieke debat (zie paragraaf 1.1) komt wel terug in het nationale cultuurbeleid. Kunst en cultuur kunnen een grote rol spelen wat betreft het creëren van een sociale cohesie binnen de samenleving, wederzijds begrip en ondersteunen bij het vormen van een (collectieve/nationale/ persoonlijke) identiteit.

---

²⁹ Ibidem, 84

³⁰ Ronald Plasterk, A. G. Koenders en F. Timmermans, „Grenzeloze Kunst,” Ministeries van OC&W, Economische Zaken en Ontwikkelingssamenwerking (2008) p.1

³¹ Ibidem, 2

1.3. Nationale identiteit binnen de hedendaagse kunst

Nationale identiteit is een punt van aandacht geworden binnen de Nederlandse kunstwereld. In 2005 komt de bundel *All That Dutch* uit, bestaande uit een aantal essays over het internationale cultuurbeleid van Nederland. Valentijn Byvanck schrijft dat het internationale cultuurbeleid gericht is op de promotie van kunst, vormgegeven door de beleidsmakers. Hier is het identiteitskader niet los van te zien. Bij kunst is het verband tussen 'het werk en de vlag' nadrukkelijker dan bij bijvoorbeeld de export van kaas of tolerantie omdat aan kunst meer zeggingskracht wordt toegedicht. *'We geloven dat kunst iets wezenlijks zegt over onszelf en het vaderlandse eigene'*.³² Dat identiteit zo'n groot vraagstuk is geworden komt volgens Byvanck door het multiculturalisme en het aan de ene kant uitvergroten van verschillen en aan de andere kant de roep om een canon waarmee de 'wij' en 'zij' groepen kunnen worden verbonden. Met de opkomst van een nationale identiteit zijn 'gemeenschapsverhalen' - of iconen - een belangrijk goed geworden. Nederlanders zijn nuchter, handelsgezind, recht door zee. De exportsymbolen, eerder in deze scriptie 'emotieve kenmerken' genoemd zijn bloemen, gedoogbeleid en klompen.³³ Deze iconen worden nu gebruikt om de

Nederlandse identiteit te promoten in het buitenland (branding).

Binnen de kunstwereld werkt het echter anders. Kunst kan inderdaad verbinden, maar de kunstsector is niet statisch. Kunst kan ook kwetsen of verhoudingen op scherp stellen. Kunst is pluriform en kan dus niet als een eenduidige nationale cultuur worden gezien, aldus Byvanck. Daarom pleit hij voor meer frictie. Hooggewaardeerde kunst dat niet binnen de conventies past kan ingezet worden om bestaande vooroordelen te breken. Binnen het internationale cultuurbeleid zou hier meer aandacht voor moeten komen aldus Byvanck.³⁴

Alida Neslo, actrice, regisseur en theaterdocente spreekt in *All that Dutch* over haar blik op de Nederlandse nationale identiteit. Toen zij van Suriname naar Europa kwam werd zij zich bewust van verschillen in afkomst. 'Er is zoveel angst en zo weinig nieuwsgierigheid' zegt Neslo over de Nederlandse kunst en Nederland. De angst voor het nieuwe (en daarmee doelt ze op nieuwe culturele invloeden door immigratie) is een groot gevaar volgens haar. *'Al dat geleuter over onze identiteit, verdomme. We waren toch altijd een vrijhaven. Dat is onze identiteit!'*.³⁵ En verwijt ze de kunstenaars een beperkte blik: *'In de Nederlandse kunst kun je heel ver komen zonder goed om je heen te kijken'*. Dit wijt ze ook aan de vanzelfsprekendheid van

---

³² Valentijn Byvanck, „Kunst Onder Nationale Vlag. Over Kunstbeleid en Nationale Identiteit,“ in *All That Dutch* (Rotterdam: Nai Uitgevers, 2005). P. 13

³³ (Byvanck 2005) p. 14

---

³⁴ Ibidem, 17

³⁵ Alida Neslo, geïnterviewd door Bob Witman, *Altijd een Vrijhaven*, *All that Dutch*, 2005. P. 114

subsidies. Dit ondermijnt de urgentie en scherpste van de gemaakte kunst. Neslo is van mening dat de Nederlandse kunstsector en overheid moeten leren van buitenlands cultuurbeleid en de pluriforme samenleving; alleen zo kan de urgentie vergroot worden.

In het artikel "Too good to be Dutch" verschenen in *SICAmag editie Internationaal*, wordt een harde constatering gedaan. Domeniek Ruyters: "*The global economy has evoked patriotic feelings and art is now being used, more than ever before, as an aid to encourage economic cooperation; however, not in the Netherlands.*"³⁶ Dit wijt ze onder andere aan het Nederlandse systeem van subsidieverstrekking aan individuele kunstenaars. Hierdoor vindt er weinig samenwerking plaats en zijn kunstenaars niet gebonden aan een markeconomie of musea; zij kunnen dus werken zonder al teveel verantwoording te moeten afleggen of aan verplichtingen te moeten voldoen. Maar de Nederlandse kunstenaars zelf lijken nog het meeste te worstelen met het representeren van Nederland en de Nederlandse identiteit. Als er al een Nederlandse kunsttentoonstelling is, zo stelt Ruyters, moet het vooral niet lijken op een presentatie van Nederland zelf.

"Artists asked to comment on their collective roots, lean over backwards to ensure their art is in no way considered Dutch".

---

³⁶ Domeniek Ruyters, *Too Good to be Dutch*, 2008, www.sica.nl/content/nl-too-good-be-dutch (geopend Juni 08, 2012).

2. Biënnale van Venetië

2.1. Geschiedenis

De Biënnale had zijn eerste editie in 1895, gehuisvest in de Palazzo dell'Esposizione. Het was de grootste, belangrijkste en succesvolle kunstmanifestatie in zijn tijd. Kunstenaars werden uitgenodigd door de organisatie, maar het stond andere kunstenaars vrij om eigen werk in te zenden.

Commissioners gingen zich niet veel later meer toeleggen op nationale of thematische exposities. Dit resulteerde in een sterkere nadruk op de nationale identiteit in latere Biënnales.³⁷

De stad Venetië was tot 1928 de organisator van de Biënnale. Benito Mussolini, de toenmalig fascistische leider van Italië, nam het initiatief tot een wet die de stad Venetië uit haar taken verhaalde. De organisatie kwam in handen te liggen van een autonome commissie en de individuele deelnemende landen. Hier ligt de kiem van het inzetten van kunst als profilering van de 'culturele en artistieke eigenheid' door de verschillende naties. De Biënnale was immers nu meer autonoom en daarmee vrijer.³⁸ Ook werden er nieuwe onderdelen gepresenteerd zoals een filmfestival en een theaterfestival.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de aandacht gevestigd op de populaire avant-garde kunst en ook kwam de nadruk

---

³⁷ (Alloway 1968) P. 51

³⁸ (Stubbe et. al. 1995) P. 37

in de jaren daarna te liggen op meer hedendaagse kunst. Dit was een breuk met de neiging om voornamelijk salonkunst te laten zien. Vanaf 1968 werd er nagedacht over het nationalistische karakter van de Biënnale. De tentoonstelling was te heteroog en er werden nauwelijks risico's genomen. Zelfs met het invoeren van een algemeen thema in 1972 waren er nog steeds 33 verschillende tentoonstellingen te zien omdat ieder land het op zijn manier interpreteerde.³⁹

Kort voor de editie van 1993 werd de Biënnale helemaal gereorganiseerd. Er werd een nieuwe artistiek leider aangesteld, Achille Bonito Oliva. En een nieuwe president: Gian Luigi Rondi. Deze Biënnale zou helemaal anders zijn. De catalogus verscheen in twee delen en werd ingeleid door Rondi met de volgende woorden: *“Het statuut van de Biënnale is hervormd en aangepast aan de eisen die de cultuur vandaag stelt. De Biënnale is klaar om haar eeuwfeest te vieren in het teken van het transnationalisme en interdisciplinariteit”*.⁴⁰

2.2 Huidige positie Biënnale

Er bestaat geen enkele Biënnale of grote kunstmanifestatie waarover zoveel discussie bestaat als de Biënnale van Venetië. Al sinds haar start in 1985 worden onderdelen als het prijzensysteem, de categorisering in naties en de relevantie van de tentoonstelling (zowel de algemene thematische expositie als die van de

afzonderlijke paviljoenen) ter discussie gesteld. Tijdens de afgelopen drie edities, waar ik mij voor deze scriptie op heb geconcentreerd, lag de nadruk sterk op de relevantie, nationalisme, transnationaliteit en (het presenteren of afwijzen van) nationale identiteit.

Ondanks de steeds terugkerende vraag over de relevantie van het evenement kent de Biënnale nog steeds een van de hoogste bezoekersaantallen. Het gelijktijdige evenement Art Basel is een van de belangrijkste kunstbeurzen ter wereld, waar veel werk dat in Venetië getoond wordt te koop is. Ook is het aantal deelnemende niet - Westerse landen enorm gegroeid.

Niet alleen de kunstenaars profiteren hiervan, die middels dit evenement hun naam kunnen (be)vestigen, maar ook de deelnemende landen. In de verslaglegging van de Biënnale wordt sterk de nadruk gelegd op de nationale paviljoenen en de kleinere nationale tentoonstellingen. Dat biedt voor landen de unieke kans om zich middels kunst te presenteren op een cultureel verantwoorde manier. In de volgende paragraaf volgt een selectie uit artikelen over het huidige belang van de Biënnale.

Simon Sheikh onderzoekt hoe de huidige Biënnales functioneren in de (kunst)wereld. De Biënnale van Venetië is een sterk merk; het heeft een geschiedenis en trekt zeer veel internationale pers, kunstenaars en toeristen aan. Over de

---

³⁹ (Stubbe et. al. 1995) p. 131

⁴⁰ (Stubbe et. al. 1995)

klassieke tentoonstellingsvorm zegt hij: *'While the exhibition format remains the main vehicle for the presentation of contemporary art, this does not mean that the exhibition is a singular format with a given public and circulation of discourse'*.⁴¹ Ook heeft de Biënnale geografisch gezien een ideale positie binnen Europa, bovendien heeft de stad Venetië van zichzelf al een grote aantrekkingskracht. Dit zorg ervoor dat ondanks de opkomst van andere Biënnales en groeiende competitie het evenement nog niet zijn status is kwijtgespeeld.⁴²

In de Groene Amsterdammer schrijft Koen Kleijn het volgende; *'De Biënnale van Venetië is het wereldkampioenschap kunst. Omdat de kunsten de laatste jaren wereldwijd – zelfs in de crisis – gestaag aan sociaal- economisch en maatschappelijk belang winnen neemt ook het belang van de Biënnale toe, of men dat nou leuk vindt of niet'*.⁴³ Ook hij noemt de positie van de Biënnale bijna onverwoestbaar. Dit staat volgens hem echter niet gelijk aan kwaliteit; ook de Biënnale van Venetië kent betere en slechtere edities.

Naar aanleiding van de editie van 2011 wordt er door Marta Gnyp een interessante conclusie getrokken. Ook zij erkent de kritiek van het nationale systeem omdat de relevantie van de natiestaat zou zijn verdwenen, maar er lijkt iets te zijn

veranderd. *'Dit verlies aan betekenis wordt echter tegengesproken door de landtentoonstellingen van de afgelopen tien jaar, die zich in toenemende mate zijn gaan verhouden tot cultuurpolitieke kwesties met een vaak uitgesproken nationale component. (...) (Nu) profileert de biënnale van 2011 zich nadrukkelijk aan de hand van de veelheid aan nationale tentoonstellingen. De notie van nationale identiteit (...) is daarmee weer nadrukkelijk op de voorgrond getreden'*.⁴⁴

---

⁴¹ (Sheikh 2009). p. 71

⁴² Ibidem, 73

⁴³ (Kleijn 2009)

---

⁴⁴ (Gnyp sd)

3. Nederland op de Biënnale

3.1. Nederlands internationaal cultuurbeleid & de Biënnale

Een groot deel van het Nederlandse budget voor het uitvoeren van het internationaal cultuurbeleid gaat naar het Mondriaan Fonds (hierna te noemen het Fonds).⁴⁵ Het Fonds krijgt dit geld uit de HGIS-Cultuurmiddelen, een subsidiepot van ongeveer 9 miljoen euro per jaar.⁴⁶ Het Fonds heeft als doel kunst en (cultureel) erfgoed aan zoveel mogelijk mensen onder de aandacht te brengen. Het Fonds stimuleert internationale uitwisseling, buitenlandse presentaties en samenwerking tussen kunstenaars en instellingen in binnen- en buitenland.⁴⁷ Sinds 1995 is zij verantwoordelijk voor de inzending naar de Biënnale van Venetië, door het Fonds in de categorie 'statelijke manifestatie' geplaatst. Zij stelt ieder jaar een curator aan, die zich middels een soort 'open auditie' kan aanmelden en door een selectieprocedure moet.

Het belang van de Biënnale is voor het Fonds een voldongen feit: *'Sinds het ontstaan van de Biënnale van Venetië in 1895 is Nederland bijna altijd aanwezig geweest.*

---

⁴⁵ Tot 1 Januari 2012 'Mondriaan Stichting' geheten. Naamsverandering door recente fusie.

⁴⁶ Hester Swaving, *Nederlandse Culturele Manifestaties in de Toekomst, Kort maar Krachtig.*, 2005, www.sica.nl/content/nl-nederlandse-culturele-manifestaties-de-toekomst-kort-maar-krachtig (geopend Juni 12, 2012).

⁴⁷ *Missie*, www.mondriaanfoundation.nl/#/ms/organisatie/missie (geopend Juni 12, 2012).

*Het paviljoen is dan een belangrijk podium dat bijdraagt aan de internationale uitstraling van kunst uit Nederland. Het maakt de productie van nieuw en actueel werk mogelijk en het stelt relevante onderwerpen in de kunst en de samenleving aan de orde.*⁴⁸

Binnen dit onderzoek zijn de verslagen van het Fonds tussen 2007- 2012 relevant omdat het de periode van de laatste 3 inzendingen dekt. In 2007 legt het Fonds meer de nadruk op internationale stimulering.⁴⁹ Met behulp van meer stimulans en (financiële) ondersteuning wil zij de internationalisering van Nederlandse kunst een extra impuls geven.⁵⁰ De noodzaak wordt vervolgens nog extra benadrukt: *'Gezag en reputatie van culturele instellingen worden steeds meer in een internationale context bepaald.(...) Dat geeft een andere kijk op de eigen activiteiten en kan inspireren tot andere of scherpere keuzes.*⁵¹ Het Mondriaan Fonds stelt dezelfde prioriteiten in haar beleid zoals geformuleerd in de cultuurnota's.

In het jaarverslag van 2009 wordt precies gedefinieerd wat kunst uit Nederland is: *'Het gaat om presentaties van*

---

⁴⁸ Mondriaan Fonds, *Nederlandse Inzendingen*, www.venicebiennal.nl/nl/ (geopend Juni 12, 2012).

⁴⁹ (Mondriaan Fonds 2008)

⁵⁰ *Ibidem*, 109

⁵¹ *Ibidem*, 111

*beeldend kunstenaars of vormgevers die in het Koninkrijk wonen en werken of in het buitenland wonende kunstenaars met een Nederlandse nationaliteit die een belangrijke bijdrage leveren aan het Nederlandse kunstklimaat.*⁵²

Het beleidsplan van 2009- 2012 gaat in op de globalisatie en migratie. Omdat instellingen en kunstenaars steeds meer over de grens werken wil het fonds meer nadruk leggen op internationale samenwerking en uitwisseling.⁵³ Ook moet er meer nadruk gelegd worden op promotie. Het fonds noemt drie belangrijke redenen: artistieke ontwikkeling (het stimuleren van uitwisseling en samenwerking), economisch perspectief (om de kleine afzetmarkt te vergroten) en om maatschappelijke redenen (cultureel diverse samenleving, cultural diplomacy).⁵⁴ Deze redenen komen direct overeen met die geformuleerd in de cultuurnota's. De regering en het fonds komen dus overeen. Om die promotie ('nationale representatie' genoemd) te realiseren is de Biënnale van Venetië een belangrijk instrument.

Voor de drie edities geldt dus dat het fonds sterker internationaal profileren van Nederlandse kunst verder wil steunen. Ook komt in de beleidstukken en verslagen naar voren dat er veel binnenlandse aandacht is voor de Nederlandse presentatie op de Biënnale en dat de internationale aandacht groeiende is.

Ten slotte wil ik kort een reactie weergeven vanuit de kunstwereld op (het beleid van) de Biënnale.

Valentijn Byvanck ziet de Biënnale van Venetië als een kans om hoogtepunten in te sturen zonder dat ze rekening hoeft te houden met ambassade gevoeligheden. Herkenbaarheid van een natie hoeft niet voorop te staan, aldus Byvanck.⁵⁵ Jan Debbaut heeft twee keer de inzending van de Biënnale verzorgd. Het stoort hem dat hij toentertijd langer bezig is geweest met Nederlandse gasten en het verzorgen van het Nederlandse diner dat hij geen tijd had om kunstenaars, critici en internationale pers te spreken. In die tijd lag het belang niet buiten de landsgrenzen. Volgens Debbaut moet er meer geïnvesteerd worden in de belangstelling voor kunst, het is immers een product dat verkocht moet worden.⁵⁶ Er moet meer geld naar de promotie van kunst, en daar probeert het Mondriaan fonds op in te zetten. De tijd zal leren of dit streven zijn vruchten gaat afwerpen.

3.2. De Nederlandse inzendingen

In deze paragraaf zal ik een overzicht geven van de inzendingen op de Biënnale van Venetië van 2007, 2009 en 2011. In de beschrijvingen van de tentoonstellingen neem ik de letterlijke tekst (in cursief) over van de officiële 'Dutch Pavillion' website⁵⁷ om zo dicht mogelijk bij de bedoeling van de

---

⁵² (Mondriaan Fonds 2010). p. 41

⁵³ (Mondriaan Fonds 2008) p. 6

⁵⁴ Ibidem, 32

---

⁵⁵ (Byvanck 2005) p.17

⁵⁶ (Meggelen 2005) p.26

⁵⁷ www.venicebiennale.nl

curator en de kunstenaar te blijven. Daarnaast ga ik in op de inhoud door naar de verslaglegging van de inzendingen te kijken.

2007

Citizens and Subjects - Aernout Mik
Curator: Maria Hlavajova

Het project Citizens and Subjects was samengesteld als Nederlandse bijdrage aan de 52e Biënnale van Venetië. Citizens and Subjects overdenkt het begrip 'natiestaat' binnen de hedendaagse omstandigheden van wat wij onder het Westen verstaan. Tegelijk stelt het de vraag wat het toekomstperspectief hiervan is ten opzichte van de uitdagingen die gesteld worden door de voortdurende staat van verontrusting die voortkomt uit reële of ingebeelde dreiging. Deze huidige staat wordt mede bepaald door het onderwerp immigratie, een vraagstuk van groot politiek en moreel belang, dat we tot nog toe niet hebben weten op te lossen. In plaats daarvan is in deze context het inspelen op gevoelens van angst, 'veiligheid' en geweld meer en meer een middel geworden om de status-quo te handhaven. Het project toont deze situatie als het paradigma van onze tijd en spoort ons aan vanuit de kunst te denken over andere mogelijke manieren waarop een nieuwe politieke realiteit zou kunnen worden geconstrueerd.

De inzending Citizens and Subjects is nauw verbonden aan BAK, een kunstinstelling gevestigd in Utrecht. Metropolis M, een toonaangevend kunstblad stelt dat het

project goed in de filosofie van de instelling past. BAK ziet de hedendaagse kunst als plek waar 'culturele, politieke en sociale discoursen elkaar kunnen kruisen'.⁵⁸

In het eerder genoemde artikel 'Too Good to be Dutch' bespreekt Domeniek Ruyters onder andere het project van Mik. Hij merkt op dat het kunstwerk een helder doel heeft: de politiek van 'Fort Europa' bekritisieren door Nederland als voorbeeld te stellen en de wording van Nederland tot een quasi- 'police state' waarin de machthebbers zeggenschap hebben over het lot van de meest kwetsbaren in de maatschappij.⁵⁹

In een interview met het NRC verwoordt de interviewer helder de insteek van curator Maria Hlavajova: *Hlavajova besloot het „nationalistische karakter” van de landenpaviljoens in Venetië als uitgangspunt te gebruiken, en de toenemende xenofobie in Nederland aan de kaak te stellen.*⁶⁰

2009

Disorient - Fiona Tan
curator: Saskia Bos

Voor het Nederlands paviljoen op de 53ste Biënnale van Venetië heeft Fiona Tan het project Disorient ontwikkeld, die bestaat uit drie verschillende werken die zo gekozen en geïnstalleerd zijn dat zij elkaar versterken en aanvullen.

---

⁵⁸ (Metropolis M 2007)

⁵⁹ (Ruyters 2008)

⁶⁰ (Smalenburg 2007)

Provenance

Is gebaseerd op zeventiende-eeuwse schilderijen in het Rijksmuseum in Amsterdam. Fiona Tan was uitgenodigd te werken met de collectie van het museum, vanwege haar filmisch onderzoek naar de mate waarin onze perceptie is gevormd door onze eigen culturele achtergrond en wat wij daarvan projecteren op de ander. (...)

Rise and Fall is een projectie op een dubbel scherm, ongebruikelijk vanwege de verticale oriëntatie. Hier vraag Tan ons stil te staan bij de vergankelijke en tegenstrijdige aard van de menselijke beleving; dat we met iedere beweging zowel opstaan als vallen; met iedere herinnering onthouden we en vergeten we; en met iedere ontmoeting komen we samen en gaan we uit elkaar. Deze kennis biedt geen troost, geen openbaring ter herdefiniëring van ons denken en ons doen.

Disorient

(...) Voor haar nieuwste film heeft zij de originele tekst gebruikt om een actuele confrontatie aan te gaan met het tijdperk waarin Venetië een strategisch centrum van de wereld was. (...). Tan verbindt de dertiende-eeuwse handelsmacht van Venetië met Edward Saïds oriëntalisme: het onvermogen van het 'Westen' om zich werkelijk te verplaatsen in het wezen van het 'Oosten'. Marco Polo's reisverslag wordt daarmee door Tan naar onze eigen tijd vertaald. Ze wijst niet alleen op de eeuwenlange eenzijdige beeldvorming van het Oosten door het Westen, maar benadrukt ook dat het Westen zich moet heroriënteren.

Tan: "Het gebrek aan begrip voor andere culturen en samenlevingen, de onwil van mensen om zich te verdiepen in en te leren over andere gebruiken en andere religies is vandaag de dag nog net zo relevant en tragisch als zevenhonderd jaar geleden. Het oude, ook al is het vertekend en verdraaid, kan onverwachte, waardevolle inzichten in het huidige, het nieuwe bieden. Het geweld van machtige staten tegen andere landen en mensen in naam van de wereldvrede zou je met reden koloniale agressie in een nieuw jasje kunnen noemen. Zelfs in onze tijd wordt steeds weer voorrang gegeven aan handel en economisch winstbejag boven rechtvaardigheid, gezond verstand en menselijk mededogen.

Fiona Tan gaat in haar werk niet letterlijk te werk. Het is daarom lastig precies te vatten wat zij met haar werk wil zeggen. Ze beschrijft een reis, herinneringen, emoties. Het gaat over haar persoonlijke positie als 'buitenlander', niet in de laatste plaats te danken aan haar multiculturele achtergrond (geboren in Indonesië, Chinese en Australische ouders en woonachtig in Amsterdam). Maar het werk biedt ook een visie op de Westerse samenleving en cultuur als economisch goed.⁶¹

2011

Opera Aperta / Loose Work

Barbara Visser, Ernst van der Hoeven, Herman Verkerk, Johannes Schwartz, Joke

---

⁶¹ (Tuijn 2009)

Robaard, Maureen Mooren, Paul Kuipers,
Sanneke van Hassel, Yannis Kyriakides
curator: Guus Beumer

Het Nederlands Paviljoen is voor de 54ste editie van de Biënnale van Venetië veranderd in het model van een theater. Opera Aperta / Loose Work is een open en gemeenschappelijk project, waarin Barbara Visser, Herman Verkerk, Johannes Schwartz, Joke Robaard, Maureen Mooren en Paul Kuipers op initiatief van curator Guus Beumer samenwerken. Deze samenwerking heeft ook tot bijdragen geleid van Sanneke van Hassel, Yannis Kyriakides, Ernst van der Hoeven en een openingsperformance door Alexander van Slobbe

Opera Aperta / Loose Work stelt de vraag of het idee van statelijke presentatie en nationale identiteit, zo eigen aan de geschiedenis van de Biënnale van Venetië, kan worden geherinterpreteerd met het begrip gemeenschap. En gaat na of deze vraag kan worden gerelateerd aan de voor Nederland zo typerende culturele infrastructuur.

Door het begrip culturele infrastructuur te vertalen in gemeenschap is de basis gelegd voor een collectieve werkwijze en een tentoonstellingsmodel dat drager is voor nieuwe werken van de afzonderlijke deelnemers. De werkwijze is multidisciplinair van karakter en moet eerst en vooral worden begrepen als een – mogelijk vervormde – weerspiegeling van de disciplinaire indeling van diezelfde infrastructuur.

De tentoonstelling van Guus Beumer is een Gesamtkunstwerk. In het tot opera verbouwde paviljoen zijn gezamenlijk de kunstwerken te zien van 9 kunstenaars. De opera hangt vol met referenties uit het verleden, vanuit verschillende disciplines. Hanne Hagnaars van Mister Motly (een populair kunstblad) ontrafelt de zoektocht van Beumer naar identiteit. Het werk van Ernst van der Hoeven is een verwijzing naar de oude wereldexposities; een grote bak met verschillende planten moet verwijzen naar het oude 'exotisme'. Bij binnenkomst ziet de bezoeker een geschilderde vlek op de muur, een verwijzing naar de vlek die achterbleef toen *de nachtwacht* van zijn plek gehaald werd. Hagnaars noemt dit '*Op dit moment een treffende verwijzing naar de verwarring in ons land omtrent het 'eigene'*'⁶² Joke Robaard heeft door het hele paviljoen gekleurde draden opgehangen, als symbool voor de vele verwijzingen en 'metafoor voor het sociale weefsel'. Over de representatie zegt Hagnaars het volgende: '*Het zijn ook onmiskenbaar Nederlandse verwijzingen. Een foto van de schildering van Rudi van de Wint uit de Tweede Kamer is zo groot opgeblazen dat het onherkenbaar is, als een coulisse aanwezig. En wie buiten Nederland is op de hoogte van alle verhalen die deze muurschildering met zich meebrengt? (bijvoorbeeld dat Wilders kritiek had op de abstractie ervan en het wilde vervangen door herkenbare Nederlandse symbolen)*'⁶³

---

⁶² (Hagnaars 2011)

⁶³ Ibidem

Rutger Pontzen, journalist bij de Volkskrant is kritisch in zijn recensie. Ook hij benadrukt de een notie van Gesamtkunstwerk dat 'nationale trots' als gemene deler heeft. *'En dus wordt de nietsvermoedende bezoeker bij de ingang van het Nederlands paviljoen getrakteerd op een statement, waarin het wemelt van de woorden 'nationale identiteit', 'nationale representatie', en hoe uniek de 'culturele infrastructuur' van Nederland is. De beladenheid van de termen correspondeert overigens niet direct met wat er te zien is.'*⁶⁴ Het totaalbeeld werkt volgens hem, want het is smaakvol en heeft impact. Hij betwijfelt alleen of de diepere betekenis wel binnenkomt bij de bezoeker. Ook zet hij vraag tekens bij de relevantie van Beumers roep om terugkeer naar de origine van de biënnale: de wereldtentoonstelling. De biënnale is zich juist aan het ontwikkelen tot een platform waar steeds meer politieke en maatschappelijke statements worden gemaakt. Het kunstwerk is (te) cryptisch en laat veel vraagtekens achter, aldus Pontzen.

De drie inzendingen gaan actuele, politieke thema's aan. Het zijn zoektochten naar identiteit, het onderzoeken van de maatschappij en het bekritisieren van de huidige politieke situatie en gevestigde instituties. In de conclusie zal ik verder ingaan op de representatie van de Nederlandse nationale identiteit binnen de drie inzendingen.

---

⁶⁴ (Pontzen 2011)

4. Conclusie

De uitspraak van Chantal Mouffe *'Every Form of Art Has a Political Dimension'* blijkt perfect binnen dit onderzoek te passen. Politiek en kunst zijn inherent aan elkaar verbonden. Niet alleen omdat het cultuurbeleid de Nederlandse kunst en buitenlandse kunst in Nederland met financiële middelen steunt, maar ook omdat zij reflecteren op elkaar. Met name binnen internationale context. In de onderzochte beleidstukken ligt de nadruk op de politieke en economische dimensie van kunst. De politiek wil kunst inzetten voor haar eigen belangen, zoals 'cultural diplomacy' en het in de markt zetten van de natie. Zij hebben dus belang bij een gezonde internationale kunstmarkt en ondersteuning van kunstprojecten. De politiek laat zich adviseren door de Raad voor Cultuur en het Mondriaan Fonds om te bepalen welke kunst(vorm) geschikt is voor internationale stimulans. Dit fungeert indirect als meetlat voor 'goede' kunst en daarmee wil de politiek de kunstenaars stimuleren tot beter werk, (internationale) samenwerking en het verbreden van hun horizon. Daarnaast hoopt de politiek dat de Nederlandse kunsten zich op een uitgesproken 'eigen' manier uiten. Nederland hoopt hiermee het beeld van Nederland als 'vrijhaven', 'tolerant', 'innovatief' en 'handelsstaat' te versterken. Door het reflecterende vermogen van kunst op de samenleving hoopt de politiek dat kunst in staat is tot het bevorderen van een sociale cohesie en het bieden van een identiteitskader waar de gehele multiculturele samenleving zich in kan vinden. In plaats van de focus op het 'wij' 'zij' denken binnen het algemene politieke debat wil het cultuurbeleid deze antagonistische positie juist bij elkaar brengen. Samenvattend is voor de politiek het representeren van een nationale identiteit middels kunst een instrument voor 'public diplomacy', internationale politiek, stimuleren van een kunsteconomie, en het bevorderen van sociale cohesie binnen de samenleving.

Hoewel de kunstwereld daar van nature aan appelleert door haar reflectie op de samenleving is 'verbinding' niet het enige dat kunst kan doen. Kunst stelt ook verhoudingen op scherp en kan zich ook negatief uiten over politieke kwesties. Kunst is pluriform en niet statisch. In het buitenland heeft de toenemende globalisering ervoor gezorgd dat de eigen natie sterker naar voren komt binnen kunst. Op de Biënnale komen kunst en politiek letterlijk samen. Door de samenstelling van de tentoonstelling op basis van nationale paviljoens is Nederland als natie verantwoordelijk voor de eigen inzending. Hiervoor heeft de Nederlandse overheid het Mondriaan Fonds aangewezen die onafhankelijk een curator aanwijst. Het internationale beleid van het Mondriaan Fonds komt echter geheel overheen met het Nederlandse internationale cultuurbeleid. De laatste jaren is, wederom door de toenemende globalisering, het representeren van een nationale identiteit aan belang toegenomen. De laatste drie inzendingen

zijn sterk politiek- kritisch geladen. In 2007 is het werk van Aernout Mik een spiegel voor het huidige sociaal- politieke klimaat van Nederland. De nationale identiteit komt hierin terug in de nadruk op het toegenomen multiculturalisme en de xenofobe reactie daarop binnen de Nederlandse maatschappij en politiek. Het integratie vraagstuk binnen de politiek komt sterk terug in het werk van Mik. Dit is nauwelijks een positieve representatie te noemen van de Nederlandse nationale identiteit, maar het geeft wel het huidige Nederlandse politieke en sociale klimaat weer. Het cultuurbeleid wil graag de goede kanten van Nederland laten zien, en daarmee slaat zij hier de plank mis. Wel is het 'gedurfd' en 'uitgesproken', twee speerpunten binnen het beleid. In 2009 presenteert Fiona Tan haar drieluik 'Disoriënt'. Een abstractie zoektocht naar hoe perceptie wordt gevormd door onze achtergrond en wat wij daarvan projecteren op de ander. Zij geeft het gebrek aan begrip voor andere samenlevingen en culturen weer en geeft kritiek op het (te) grote belang van economische banden. Ook Tan geeft niet de Nederlandse nationale identiteit weer zoals beschreven in de beleidstukken. Wel geeft zij maatschappelijke kritiek en zet zij aan tot reflectie op de eigen cultuur. En dat laatste past wel weer heel goed in het internationale cultuurbeleid. In 2011 presenteert curator Guus Beumer een Gesamtkunstwerk. Het kunstwerk is een zoektocht naar identiteit en een roep om terugkeer naar de wereldtentoonstelling van weleer. In het werk komt de Nederlandse identiteit naar voren, hetzij misschien niet nadrukkelijk voor het buitenland. In het werken komen van Gogh, Nederlandse architectuur en de Tweede Kamer terug, maar op een zeer abstracte wijze. Het werk heeft talloze referenties naar de zoektocht naar de nationale identiteit en de staat van verwarring waarin Nederland zich verkeert, maar of deze ook helder zijn voor de (buitenlandse) bezoeker is de vraag.

De vraag *'Op welke manier komt de Nederlandse nationale identiteit tot uiting op de Biënnale van Venetië'* is geen eenduidig antwoord te geven. Het antwoord heeft een politieke dimensie en een artistieke dimensie. Op politiek vlak komt de Nederlandse nationale identiteit tot uiting op het vlak van 'eigenheid', artistieke 'kwaliteit' en 'gedurfdheid'. Dat is iets wat de politiek graag wil uitstralen binnen de internationale kunstwereld. Maar de Nederlandse inzendingen zorgen niet direct voor herkenning bij Nederlanders. Het zijn geen representaties van geschiedenis of onderdelen van onze culturele canon waaraan personen makkelijk een identiteit aan kunnen ontleen. De kunstenaar, op zijn beurt, wil meer reflecteren op de nationale identiteit binnen de context van de Biënnale. De kunstenaar wil kritiek uiten op de huidige maatschappij of kwesties aan de kaak stellen die zij relevant vinden. Daarmee lijkt zij meer de functie van 'spiegel' op zich te willen nemen. De nationale identiteit die zij daarmee uitdraagt is die van een pluriforme maatschappij waarin tegenstellingen de boventoon voeren.

Bibliografie

2007. www.metropolism.com/magazine/2007-no2/mariahlavajova (geopend Juni 2, 2012).
- Alloway, Lawrence. *The Venice Biennale 1895- 1968. From Salon to Goldfish Bowl*. Greenwich: New York Graphic Society LTD., 1968.
- Byvanck, Valentijn. "Kunst Onder Nationale Vlag. Over Kunstbeleid en Nationale Identiteit." In *All That Dutch*, by Jan. et. al. Hoekema. Rotterdam: Nai Uitgevers, 2005.
- "Cultuurnota 2005- 2008. Meer dan de Som." Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Den Haag, 2004.
- de Neef, Taco, en et. al. *All That Dutch. Over Internationaal Cultuurbeleid*. Rotterdam: NAI Uitgevers, 2005.
- Douglas, Mary. *How Institutions Think*. Syracuse: Syracuse University Press, 1986.
- Fonds, Mondriaan. *Nederlandse Inzendingen*. www.venicebiennial.nl/nl/ (accessed 2012 йил 12-Juni).
- Gnyp, Marta. *Nederland op de biennale van Venetie*. www.martagnyp.com/work/articles/biennalevanvenetie/ (geopend Juni 10, 2012).
- Hagenaars, Hanne. *Nederlands paviljoen Biënnale van Venetië*. 2011. http://mistermotley.nl/Archief/Blog/Homepage/Nederlands_paviljoen_Bi_nnale_van_Veneti_/ (geopend Juni 2, 2012).
- Hall, Stuart. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Londen: The Open University, 1997.
- Hall, Stuart, en Paul du Gay. *Questions of Cultural Identity*. Londen : SAGE Publications, 1996.
- Janssen, Riki. *De Kerktorenmentaliteit*. 2011. www.observantonline.nl/artikelen/tabid/69/agentType/View/PropertyID/3478/Default.aspx (accessed 2012 йил 12-Juni).
- Kleijn, Koen. *De Groene Amsterdammer*. 2009. www.groene.nl/2009/32/de-kunstenaar-is-het-tobben-voorbij (accessed 2012 йил 10-June).
- Meggelen, Bert van, geïnterviewd door Sandra Jongenelen. *Meer Culturele Instituten in het Buitenland* All That Dutch. Rotterdam. 2005.
- Missie. www.mondriaanfoundation.nl/#/ms/organisatie/missie (accessed 2012 йил 12-Juni).
- Mondriaan Fonds. „Mondriaan Stichting. Beleidsplan 2009-2012.” Amsterdam, 2008.
- Mondriaan Fonds. *Mondriaan Stichting. Jaarverslag 2007*. Amsterdam: Mondriaan Stichting, 2008.
- Mondriaan Fonds. *Mondriaan Stichting. Jaarverslag 2009*. . Amsterdam: Mondriaan Stichting, 2010.

Mouffe, Chantal. *On The Political*. Abingdon: Routledge, 2005.

Mouffe, Chantal, Rosalyn Deutsche, Branden W. Joseph, en Thomas Keenan. „Every Form of Art has a Political Dimension.” *Grey Room* (The MIT Press), nr. 2 (Winter 2001): 98- 125.

Nederlands Paviljoen. Biennale van Venetie. www.venicebiennale.nl (geopend Juni 2, 2012).

Neslo, Alida, interview by Bob Witman. *Altijd een Vrijhaven* All that Dutch. 2005.

Nicolai, A., and M.C. van der Laan. *Koers Kiezen. Meer Samenhang in het Internationale Cultuurbeleid*. Ministerie van OC&W en Buitenlandse Zaken, Den Haag: Sdu Uitgevers, 2006.

Plasterk, Ronald, A. G. Koenders, and F. Timmermans. “Grenzeloze Kunst.” Ministeries van OC&W, Economische Zaken en Ontwikkelingssamenwerking, 2008.

Pontzen, Rutger. *Wat doet Nederland op de Biënnale van Venetië?* 2011.
<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/3372/beeldende-kunst/article/detail/2441100/2011/06/03/Wat-doet-Nederland-op-de-Biennale-van-Venetie.dhtml> (geopend Juni 2, 2012).

Ruyters, Domeniek. *Too Good to be Dutch*. 2008. www.sica.nl/content/nl-too-good-be-dutch (accessed 2012 йил 08-Juni).

Scheffer, Paul. *Het Multiculturele Drama*. 2000.
<http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Multicultureel/scheffer.html> (accessed 2012 йил 10-Juni).

Seegers, Fleur. *In Debat Over Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007.

Sheikh, Simon. “Marks of Distinction, vectors of Possibility. Questions for the Biennial.” In *The Art Biennial as Global Phenomenon*. Rotterdam: NAI Publishers, 2009.

Smallenburg, Sandra. *NRC*. 2007.
vorige.nrc.nl/kunst/article1804375.ece/Wie_is_slachtoffer_en_wie_is_dader (geopend Juni 9, 2012).

Stubbe, Els, en et. al. . *In de Ban van de Biennale van Venetie*. Amsterdam: Vlaams Cultureel Centrum de Brakke Grond, 1995.

Swaab, Els, and Kees Weeda. “Brief: Strategische keuzes internationaal cultuurbeleid.” Raad voor Cultuur, Den Haag, 2008.

Swaab, Els, and Kees Weeda. “Innoveren, participeren! Advies Agenda Cultuurbeleid en Culturele Basisinfrastructuur.” Raad voor Cultuur, Den Haag, 2007.

Swaving, Hester. *Nederlandse Culturele Manifestaties in de Toekomst, Kort maar Krachtig*. 2005.
www.sica.nl/content/nl-nederlandse-culturele-manifestaties-de-toekomst-kort-maar-krachtig (accessed 2012 йил 12-Juni).

Tuijn, Erik van. *Dutch Pavilion: Fiona Tan*. 2009. metropolism.com/magazine/2009-no3/nederlands-paviljoen-fiona-tan (geopend Juni 2, 2012).

van der Laan, M.C. “Meer dan de Som. Beleidsbrief cultuur 2004- 2007.” Ministerie van OC&W, Den Haag, 2003.

van der Ploeg, F., and D.A. Benschop. "Uitgangspunten voor het Internationale Cultuurbeleid." Ministerie van OC&W en Buitenlandse Zaken, 1997.

Verheul, Jaap, en Emmeline Besamusca. *Discovering the Dutch*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010.